

روند و جریان‌های مهاجرتی استان مرزی کرمانشاه طی دو دههٔ اخیر

جمال ادهمی^۱، قربان حسینی^۲، علیرضا قاسمی^۳ و راضیه وطن پرست^۴

چکیده

مهاجرت عامل افزایش و کاهش جمعیت در یک منطقه و باعث تغییر در ساختار جمعیت آن منطقه می‌شود. مهاجرت، واکنش انسان به شرایط نامطلوب زندگی اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیط زیست و تلاش برای بهبود شرایط و جابجایی مکان زندگی خود بوده است. استان مرزی کرمانشاه از استان‌های پرجمعیت و مهاجرفرست غرب کشور طی دهه‌های اخیر بوده و با بیشتر استان‌های کشور تبادل مهاجرتی داشته، از استان‌های دیگر مهاجر پذیرفته و به استان‌های دیگر مهاجر فرستاده است. هدف این مقاله، بررسی روند و جریان‌های مهاجرتی استان مرزی کرمانشاه طی دو دههٔ اخیر می‌باشد. روش تحقیق در این مقاله، کمتی از نوع توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر تحلیل ثانویه داده‌های مهاجرت استان مرزی کرمانشاه بر اساس سرشماری سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ می‌باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد، طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۴۰ درصد از مهاجران خارج شده استان وارد استان‌های تهران و کردستان و طی دوره‌های ۹۵-۱۳۸۵، بالای ۵۰ درصد از این مهاجران به‌ترتیب وارد استان‌های تهران، البرز و کردستان شده‌اند. بالای ۶۵ درصد از مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه طی دوره‌های مذکور از استان‌های تهران، کردستان، همدان، ایلام، لرستان و در دههٔ اخیر استان البرز به این استان‌ها اضافه شده است. مردان بیشتر از زنان اقدام به مهاجرت کرده‌اند و این مهاجران بیشتر از مناطق روستایی استان و بیش از ۷۰ درصد آنان در سنین جوانی و فعالیت هستند. عمده‌ترین علل مهاجرت برای مهاجران وارد شده به استان، پیروی از خانوار و بعد از آن، برای مردان عامل اشتغال و برای زنان تحصیل بوده است. نتایج این مقاله نشان می‌دهد، استان کرمانشاه دارای تراز مهاجرتی منفی و استانی شدیداً مهاجرفرست بوده و بالاترین حجم و تبادل مهاجرتی با استان‌های تهران و کردستان دارد.

واژگان کلیدی: روند و جریان‌های مهاجرتی، میزان خالص مهاجرت، مهاجرپذیری، مهاجرفرستی، استان مرزی کرمانشاه.

۱. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج Jadhmi@iausdj.ac.ir

۲. دانشجوی دکتری جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران و پژوهشگر مؤسسه مطالعات و مدیریت جامع و تخصصی

جمعیت کشور (نویسنده مسئول). ghorban.hosseni@gmail.com

۳. استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه

۴. کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی دانشگاه تهران

مقدمه و بیان مسأله

مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا مکانی جمعیت است که بین دو واحد جغرافیایی انجام می‌گیرد (امانی و دیگران، ۱۳۵۴: ۷۱). مهاجرت و جابجایی جمعیتی نشانگر پویایی و تلاش انسان است. انسانهایی که در یک مکان جغرافیایی زمینه تلاش را برای خود محدود می‌دانند، اقدام به مهاجرت می‌نمایند (شمس و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۸). مهاجرت و چگونگی توزیع مجدد جمعیت در داخل کشور یکی از اساسی‌ترین عواملی است که سیاست‌گذاران اقتصادی-اجتماعی جامعه برای کنترل جمعیت و جهت دادن به جابجایی‌های جمعیتی و نیز هدایت جمعیت به سوی قطب‌های اقتصادی به آن توجه دارند. در زمینه بررسی‌های دموگرافیک نیز، تحقیق درباره تغییرات حاصل از مهاجرت در جمعیت هر منطقه بسیار ضروریست (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۶: ۱). پدیده مهاجرت یکی از چهار عامل اصلی تغییر و تحولات جمعیت بوده، پدیده‌ای پویا با کارکردی دوگانه است و به‌دلیل ماهیت خود می‌تواند علاوه بر تغییرات درازمدت و طولانی، آثار سریع و کوتاه‌مدتی را نیز در تعداد و ساختار جمعیت ایجاد کند و تعادل یا عدم تعادل‌هایی را در جمعیت‌های تحت تأثیر خود به‌وجود بیاورد. توجه و شناخت و تحلیل دقیق سیر مهاجرت جمعیت در مناطق مختلف یک سرزمین و به تبع آن برآورد میزان جمعیت و آشنایی با ساختار سنی و جنسی آن در آینده جهت تأمین نیازهای نسل آینده باعث می‌شود که هرگونه برنامه‌ریزی با قدرت اجرایی بیشتری اجرا شوند (زنجانی، ۱۳۸۰).

کشور ایران نیز بر کنار از جریان‌ها و تحولات جمعیتی و تکنولوژیکی دنیا نبوده و در بسیاری از مسائل اقتصادی و اجتماعی از جمله مهاجرت‌ها، ویژگی‌های مشترکی را با اکثر کشورهای در حال توسعه دنیا نشان می‌دهد. با این حال، به‌دلیل تفاوت‌های تاریخی، قومی و فرهنگی سرزمین ایران و نیز اختصاصات طبیعی و انسانی هر منطقه از کشور، تفاوت‌های معنی‌داری از لحاظ شکلی و محتوایی در پدیده مهاجرت مشاهده می‌شود که بررسی و تحلیل آن به‌منظور بهره‌گیری در برنامه‌ریزی‌ها ضروری به‌نظر می‌رسد (جلالیان و محمدی یگانه، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۰).

مطالعه آمارهای جمعیتی در استان کرمانشاه نشان می‌دهد که در دوره‌های مختلف همواره بخشی از جمعیت روستایی و شهرهای اطراف و استان‌های همسایه محیط زندگی خود را ترک کرده و به شهر کرمانشاه و یا به تهران و استان‌های برخوردارتر مهاجرت کرده‌اند. این روند روستاگریزی و ترک شهرهای کوچکتر در سالهای اخیر نه تنها کاهش نیافته بلکه در مواردی شدت نیز یافته است. به‌طوریکه تعداد زیادی از نیروی جوان بیکار از جمله متخصصان، نخبگان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی به‌دلایل متعددی از جمله یافتن کار و شغل مناسب، ادامه تحصیل و بهره‌مندی از شرایط نسبتاً مطلوب در مراکز استان‌ها نسبت به شهرستان‌ها، به مهاجرت موقت یا دائم روی آورده‌اند.

از آنجا که استان‌ها از نظر ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی و مواصلاتی و ... تفاوت‌هایی فاحش با همدیگر دارند که در مسأله مهاجرت‌پذیری و مهاجرت‌فرستی استان تأثیرگذار

است. می‌بایستی موضوع مهاجرت هر استان را جداگانه مورد بررسی و تحلیل قرار داد و چنانچه مجریان و برنامه‌ریزان در سطح منطقه‌ای و استانی، برنامه‌ریزی داشته باشند، شاید گزارش‌هایی از این نوع در کنار دیگر تحلیل‌ها، گزارش‌ها، آمار و ارقام در دسترس، به برنامه‌ریزی دقیق‌تر کمک نماید. همچنین از آنجا که دولت همواره با تنظیم سیاست‌ها و راهبردهایی با توجه به تراز مهاجرتی، قابلیت‌ها و تنگناهای هر استان، در سند توسعه استان‌ها سعی در نگهداشت جمعیت، شدت بخشیدن و یا کاستن از جریان‌های مهاجرتی استان‌ها دارند. در سند توسعه استان کرمانشاه به مواردی چون توسعه بخش‌های کشاورزی، گردشگری، صنایع و استفاده از ظرفیت‌های استان در بخش خدمات برتر و همچنین توجه ویژه به توسعه کارآفرینی در روستاها با توجه به نقش پررنگ روستاییان در تولید محصولات کشاورزی اشاره شده است که محقق شدن اهداف و راهبردها زمینه‌ساز نگهداشت جمعیت استان باشد. با این نگاه و در این ارتباط، موضوع مهاجرت را در استان کرمانشاه، تحلیل وضعیت مهاجران خارج شده و وارد شده و ارتباط مراکز مبدأ مقصد مهاجران و عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت، روند مهاجرت، بعد مسافت مهاجرت، پیامد و ویژگی‌های مهاجران و علل مهاجرت آنان، همخوانی و هم‌پوشانی نظریه‌های مهاجرت را با ویژگی‌های مهاجرت در استان کرمانشاه مورد توجه قرار خواهیم داد.

بنابراین تحقیق حاضر تلاشی است تا ضمن به تصویر کشیدن وضعیت مهاجرت در استان کرمانشاه، به مهمترین مؤلفه‌های تأثیرگذار در مهاجرت‌های این استان از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۹۵ بپردازد. اهمیت این موضوع بدان دلیل است که: الف) استان کرمانشاه یکی از استان‌های پهناور و پرجمعیت مرزی غرب کشور است؛ ب) جنگ تحمیلی ایران و عراق که باعث آوارگی تعداد کثیری از مردم استان گردید که ناچار شدند به استان‌های دیگر مهاجرت کنند؛ ج) بالا بودن نرخ بیکاری استان در کل کشور؛ د) توسعه‌نیافتگی و محرومیت زیاد استان نسبت به استان‌های بزرگ و پرجمعیت سبب شد که استان کرمانشاه تبدیل به استانی مهاجرفرست شود؛ ه) مطالعات معدودی با تمرکز بر روی مهاجرت این استان مرزی به صورت گسترده انجام نشده است. این دلایل محققین را بر آن داشت تا به مطالعه روند و جریان‌های مهاجرتی استان کرمانشاه بپردازند و در پی پاسخگویی به این سؤالات باشند که: ۱) روند رشد جمعیت استان طی دو دهه اخیر به چه صورتی است؟ ۲) ساختار سنی استان به چه صورتی است و مهاجرت بیشتر در بین کدام گروه‌های سنی وجود دارد؟ ۳) درصد شهرنشینی و روستائینی و تراکم جمعیت استان چگونه است؟ ۴) جریان‌های مهاجرتی استان کرمانشاه طی دو دهه اخیر به چه صورتی است؟ ۵) علت مهاجرت طی دو دهه اخیر در مناطق شهری و روستایی و کل استان به چه صورتی است؟.

مبانی نظری

نظریه کارکردگرایی بر تبیین دلایل و پیامدهای مهاجرت استوار است و در خصوص دلایل مهاجرت بر این فرض تأکید می‌کند که تمام نیازهای اجتماعی در چارچوبی از نظام اجتماعی آموخته می‌شود. کنشگران در این نظام به نیازهایی باور دارند که در آن نظام نمی‌توانند آنها را

برآورده سازند؛ زیرا خصایص ساختن نظام‌های اجتماعی و کنشگران هرگز در طول زمان ایستا نیستند. این دیدگاه در توجیه مهاجرت‌های روستاییان عقیده دارد، از آنجا که نیازهای اجتماعی افراد در محیط‌های روستایی برآورده نمی‌شود و در تعدادی از شهرها پاسخی صحیح برای آنها وجود دارد، از اینرو گونه‌ای عدم تعادل میان جوامع روستایی و شهری ایجاد می‌شود و روستاییان برای برآورد نیازهای خود دست به مهاجرت می‌زنند؛ بنابراین از دیدگاه این نظریه، مهاجرت روستا - شهری، ناشی از عدم تعادل‌های اقتصادی و اجتماعی موجود بین مناطق مختلف است (تقوی، ۱۳۷۱: ۵۵).

نظریه وابستگی، برخلاف نظریه کارکردگرایی که درون‌نگرانه است و عوامل را در درون مناطق مهاجرفرست جستجو می‌کند، نگاه برون‌نگرانه دارند و عوامل مهاجرت را در بیرون مناطق مهاجرفرست جستجو می‌نماید و علل و پیامدهای مهاجرت را در ارتباط با هم می‌داند، زیرا از نظر آنها مهاجرت و توسعه نابرابر با یکدیگر ارتباط متقابل دارند و یکدیگر را تقویت می‌کنند. نظریه‌پردازان وابستگی در بحث مهاجرت، عدم توسعه را در نظر داشته و تحلیل‌های خود را در ارتباط با آن ارائه کرده‌اند و معتقدند مهاجرت از طرفی معلول توسعه نابرابر است و از طرفی عامل گسترش تعمیق نابرابری. ابتدا باید به مسأله توسعه‌یافتگی توجه نمود و در این رابطه نابرابری ساختی و مکانی میان بخش‌های جامعه را در نظر گرفت. مهاجرت عامل تقویت توسعه‌نیافتگی منطقه مهاجرفرست و از طرفی عامل ایجاد و تشدید نارضایتی‌های منطقه مهاجرپذیر است (لهسائی‌زاده، ۱۳۶۸).

نظریه مرحله دایره زندگی مبنی بر این فرض است که مهاجرت در مراحل خاصی در زندگی افراد اتفاق می‌افتد. برای مثال، جوانانی که تازه وارد نیروی کار شده و یا ازدواج کرده‌اند برای مهاجرت مستعدتر می‌باشند. گایل‌موتو^۱ در زمینه روابط بین سن و تمایل به مهاجرت نشان داد که احتمال شروع مهاجرت‌های طولانی مدت از سن ۱۵ سالگی به آرامی شروع شده و در بین سنین ۳۹-۳۵ سالگی حدود ۳۰ درصد مهاجرت‌ها را شامل می‌شود که ممکن است این نسبت حتی بالاتر هم برود (گایل‌موتو، ۱۹۸۸: ۹۴). گرین‌وود و هانت^۲ نشان داده‌اند که میزان‌های اشتغال نسبت به سطح دستمزد یا درآمد، در تعیین کردن جریان‌های مهاجرت بیشتر مهم هستند (گرین‌وود و هانت، ۱۹۸۴).

تودارو^۳ نیز معتقد است که هر مهاجر بالقوه، بر مبنای هدف پیشینه‌سازی «درآمد تصمیم می‌گیرد که به شهر برود یا نه. در این تصمیم‌گیری دو عامل اقتصادی اصولی نقش دارند: اولی به تفاوت و نابرابری واقعی موجود بین دستمزد در شهر و روستا مربوط است که به دلیل مهارت‌های متفاوت و دوره‌های آموزش کارگران به وجود آمده است. دومین عنصر اصلی، الگوی مزبور و مهمترین قسمت آن که در سایر الگوهای مهاجرت از روستا به شهر نیست، میزان احتمال موفقیت یک مهاجر در به‌دست آوردن شغل شهری است (تودارو، ۱۹۷۱).

1. Guilmoto
2. Greenwood & Hunt
3. Todaro

نظریه دیگر نظریه سرمایه انسانی^۱ (تئوری هزینه- فایده) لاری ساستاد^۲ است که در دهه ۱۹۶۰ برای تحلیل مهاجرت بکار گرفته شد، این نگرش با تلقی مهارت و تخصص انسان به‌عنوان کالایی در بازار عرضه و تقاضای کار، به تحلیل مهاجرت می‌پردازد. طبق نظریه ساستاد، مهاجرت زمانی انجام می‌گیرد که درآمد در مبدا به‌علاوه هزینه واقعی مهاجرت مانند هزینه‌های پولی مستقیم ناشی از مسافرت (حمل و نقل، مسکن و غیره)، هزینه‌های اطلاعات و تحقیق (زمان، پول، شناسایی شغل‌های موجود و به‌دست آوردن آنها)، هزینه‌های فرصت (کنار گذاشتن درآمد در حالی که به‌خاطر کار، مسافرت و تحقیق می‌کند) و هزینه‌های روحی (ترک محیط آشنا و حرکت به یک محیط غریب کمتر از درآمد قابل انتظار) باشد. در غیر این‌صورت حتی اگر درآمد قابل انتظار در مقصد، بیش از درآمد در مبدا باشد باز هم مهاجرتی صورت نمی‌گیرد (زنجانی، ۱۳۸۰).

نظریه «جاذبه و دافعه» اورت‌لی، نیز بیانگر آن است عواملی که در تصمیم به انجام مهاجرت و فرآیند آن وارد می‌شوند، چهار دسته‌اند: (۱) عواملی که با حوزه مبدا ارتباط دارد؛ (۲) عواملی که با حوزه مقصد ارتباط دارد؛ (۳) موانع بازدارنده؛ و (۴) عوامل شخصی. در هر حوزه عوامل متعددی در جذب افراد در آن حوزه مؤثر بوده و عوامل دیگری موجب دفع افراد از آن حوزه می‌گردد (لهسائی‌زاده، ۱۳۶۸: ۶۱).

همچنین راونشتاین، معتقد است که مهاجرت اتفاقی نیست، بلکه قانونی خاص بر آن حاکم است. قوانینی که راونشتاین درباره آن بحث کرده: الف) مهاجرت و مسافت: اکثر مهاجران فواصل کوتاه را طی می‌کنند و با طولانی‌تر شدن فاصله بین مبدا و مقصد دو گرایش ضمنی در مهاجران پدید می‌آید: (۱) استقرار در نقاط شهری به‌ویژه شهرهای بزرگ؛ (۲) مهاجرت به سوی قطب‌های صنعتی تجاری؛ ب) مهاجرت مرحله‌ای: مهاجرت از روستا به شهرهای نزدیک‌تر و کوچک‌تر و سپس به شهرهای بزرگ می‌باشد؛ ج) جریان و ضد جریان: همان‌طور که مهاجرت بیش‌تر از نقاط روستائی به شهر می‌باشد، یک جریان وارونه‌ای نیز از نقاط شهری به روستائی وجود دارد که به‌همین دلیل مجموع مهاجرت‌های انجام گرفته بین این نقاط همواره بیش از موازنه مهاجرتی بین آن نقاط است. موازنه مهاجرتی از روستا به شهر همواره بیش از موازنه مهاجرتی از شهر به روستاست؛ د) اختلاف روستا - شهری در تمایل به مهاجرت: در این قانون اهالی شهر نسبت به اهالی نواحی روستایی کمتر اقدام به مهاجرت می‌کنند. از اینرو در مهاجرت‌های داخلی خالص مهاجرت روستا به شهر بیشتر است؛ ه) ارتباطات و تکنولوژی و تأثیر آن بر مهاجرت: هر چه ارتباطات و تکنولوژی گسترش یابد مهاجرت افزایش می‌یابد؛ و) غلبه انگیزه اقتصادی: با در نظر گرفتن سایر عوامل، عامل اقتصادی مهم‌ترین برانگیزنده مهاجرت‌ها است؛ ز) در جایی که مسافت کوتاه باشد، مهاجرت زنان بیشتر است (لهسائی‌زاده، ۱۳۶۸).

1. Human Capital Theory

2. Larry Sjaastad

پیشینه پژوهش

در اغلب مطالعاتی که در حوزه مهاجرت به صورت کشوری در سطح استان‌ها انجام می‌شود، به وضعیت مهاجرت به صورت کلی و محدود اشاراتی انجام می‌شود، اما به صورت موردی در رابطه با مهاجرت در استان کرمانشاه مطالعات اندک و محدودی انجام شده است که در ادامه اشاره خواهد شد.

علی بیگی و همکاران (۱۳۸۸)، مطالعه‌ای با عنوان دلایل و راهکارهای کاهش تمایل جوانان روستایی شهرستان کرمانشاه به مهاجرت انجام داده‌اند. این تحقیق توصیفی-همبستگی با هدف کلی بررسی میزان تمایل جوانان روستایی شهرستان کرمانشاه به مهاجرت و عوامل موثر بر آن انجام شده است. جامعه آماری پژوهش، جوانان روستایی پسر ۲۸-۱۵ سال (بر مبنای تعریف سازمان ملی جوانان) شهرستان کرمانشاه بودند ($N=17544$) که تعداد ۲۹۱ نفر از آنها با استفاده از روش نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب شدند. بر اساس یافته‌ها، تحلیل عاملی چهار دلیل اساسی تمایل جوانان روستایی به مهاجرت را با نام‌های اقتصادی، زیرساختی، اجتماعی و فرهنگی شناسایی کرد. همچنین با استفاده از تحلیل عاملی چهار راهکار اصلی برای کاهش تمایل به مهاجرت جوانان روستایی استخراج شد. این راهکارها نیز اقتصادی، زیرساختی، اجتماعی و فرهنگی نامیده شدند. نتایج نشان داد که حدود ۳۸ درصد از جوانان روستایی تمایل بالایی به مهاجرت از روستا به شهر دارند. بر اساس تحلیل رگرسیون، متغیرهای نگرش نسبت به شغل کشاورزی، سن، سطح تحصیلات، میزان رفت و آمد به شهر، روابط بین فردی، میزان اختلافات خانوادگی و ساختار خانواده از عوامل موثر بر میزان تمایل به مهاجرت جوانان روستایی به شهر هستند.

مرکز آمار ایران (۱۳۹۳)، در مطالعه مهاجرت‌های داخلی کشور در سطح شهرستان بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ اشاره می‌کند که در دوره‌ی زمانی ۹۰-۱۳۸۵، در مجموع تعداد ۳۹۲۶۲ نفر از سایر استان‌های کشور به استان کرمانشاه مهاجرت کرده‌اند. در سالهای ۹۰-۱۳۸۵ تعداد ۷۷۹۸۱ نفر نیز از استان کرمانشاه خارج شده و به استان‌های دیگر کشور مهاجرت کرده‌اند. بر اساس اطلاعات فوق، تعداد خالص مهاجران استان در دوره زمانی مورد بحث، بدون در نظر گرفتن مهاجرانی که از خارج کشور آمده یا به خارج کشور رفته‌اند و نیز مهاجرانی که استان محل اقامت قبلی آنان نامعلوم است، ۳۸۷۱۹- نفر بوده است. تعداد کل مهاجران استان در این دوره زمانی ۱۹۱۵۹۳ نفر بوده است. در مجموع استان کرمانشاه از ۱۴ شهرستان تشکیل شده که ۱۰ شهرستان آن مهاجرپرست و ۴ شهرستان دیگر مهاجرپذیر هستند. شهرستان ثلاث باباجانی با تعداد خالص مهاجرت ۹۱۰ نفر، مهاجرپذیرترین شهرستان استان می‌باشد. شهرستان کرمانشاه با تعداد خالص مهاجرت ۲۶۳۲۳- نفر، مهاجرپرست‌ترین شهرستان استان تلقی می‌شود.

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، از نوع توصیفی و تحلیل ثانویه می‌باشد که از داده‌های سرشماری سالهای ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ برای بررسی وضعیت مهاجرت استان کرمانشاه استفاده شده است. در این مقاله از شاخص‌های خالص مهاجرت و نسبت جنسی استفاده و به برخی از ویژگی‌های مهاجران همچون ساختار سنی و علت مهاجرت پرداخته شده است.

شاخص‌های مورد بررسی

میزان خالص مهاجرت: عبارت است از تقسیم خالص مهاجرت (حاصل تفریق تعداد افرادی که طی دوره زمانی معین وارد منطقه مشخصی می‌شوند (I^1))، از، تعداد افرادی که منطقه مذکور را طی همان دوره زمانی معین ترک می‌کنند (E^1))، بر جمعیت میان‌دوره، ضرب در ۱۰۰۰. اگر این دو رقم با هم برابر باشند یعنی ($I=E$) میزان خالص مهاجرت برابر با صفر می‌شود. اگر تعداد مهاجران وارد شده بیش از مهاجران خارج شده باشد یعنی ($I > E$) این میزان مثبت و چنانچه تعداد مهاجران خارج شده بیش از مهاجران وارد شده باشد ($I < E$) این میزان منفی خواهد بود. اگر حاصل میزان خالص مهاجرت مثبت باشد، بیانگر مهاجرپذیر بودن منطقه و اگر منفی باشد، نشان‌دهنده مهاجرفرست بودن منطقه است (زنجانی، ۱۳۷۶: ۲۱۴).

$$= \text{میزان خالص مهاجرت} \times 1000 \times \frac{\text{مهاجران خارج شده} - \text{مهاجران وارد شده}}{\text{جمعیت میان‌دوره}}$$

که اگر حاصل آن را بر طول دوره سرشماری (۵ سال) تقسیم کنیم، میزان خالص مهاجرت سالانه به دست می‌آید.

نسبت جنسی: تعداد مردان تقسیم بر تعداد زنان ضربدر ۱۰۰

$$100 \times \frac{\text{تعداد مردان}}{\text{تعداد زنان}} = \text{نسبت جنسی}$$

محدوده و قلمرو پژوهش

قلمرو مکانی، استان مرزی کرمانشاه می‌باشد که در ادامه مطالب مختصری در مورد ویژگی‌های آنها آورده شده بود. قلمرو زمانی تحقیق، سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ می‌باشد.

ویژگی‌های استان‌های مورد مطالعه

استان مرزی کرمانشاه، به لحاظ موقعیت جغرافیایی بین ۳۳ درجه و ۴۱ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۲۴ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۶ دقیقه طول شرقی واقع گردیده است. این استان با وسعتی معادل ۲۴۹۹۸ کیلومتر مربع در میانه ضلع غربی ایران، ۱/۵ درصد از کل مساحت کشور را دارا بوده است که از این جهت، هفدهمین استان ایران محسوب می‌شود. طبق آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۵، از ۱۴ شهرستان، ۳۱ بخش، ۳۲ شهر و ۸۶ دهستان تشکیل شده و مرکز آن شهر کرمانشاه می‌باشد. از نظر موقعیت نسبی این

1. Immigration

2. Emigration

استان، از شمال به استان کردستان، از جنوب به استان‌های لرستان و ایلام، از شرق به استان همدان و از غرب به کشور عراق محدود شده است.

یافته‌های تحقیق

(۱) ویژگی‌های جمعیتی استان کرمانشاه

جدول شماره ۱ نشان می‌دهد که کل جمعیت استان کرمانشاه از ۱۷۷۸۵۹۶ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۱۹۵۲۴۳۴ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. هم‌چنین تعداد مردان از ۹۱۶۳۱۰ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۹۸۸۰۱۵ نفر در سال ۱۳۹۵ و تعداد زنان از ۸۶۲۲۸۶ نفر به ۹۶۴۴۱۹ نفر افزایش داشته است. درصد جمعیت مردان در تمام دوره‌های سرشماری بیشتر از زنان بوده است. در سال ۱۳۹۵، درصد مردان ۵۰/۶ و برای زنان ۴۹/۴ بوده است. نسبت جنسی در سال ۱۳۷۵ برابر ۱۰۶ نفر گزارش شده است که در سال ۱۳۸۵ این نسبت به ۱۰۴ و در سال ۱۳۹۵ به ۱۰۲ کاهش یافته است که نشان‌دهنده افزایش جمعیت زنان و کاهش جمعیت مردان به‌دلیل مهاجرفرستی و مرگ و میر مردان دانست.

جدول ۱: تعداد و درصد جمعیت استان کرمانشاه بر حسب جنس طی سالهای ۹۵-۱۳۷۵

سال	کل جمعیت	مرد		زن		نسبت جنسی
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	
۱۳۷۵	۱۷۷۸۵۹۶	۹۱۶۳۱۰	۵۱/۵	۸۶۲۲۸۶	۴۸/۵	۱۰۶
۱۳۸۰	۱۹۲۹۸۵۸	۹۹۵۴۹۱	۵۱/۶	۹۳۴۷۹۹	۴۸/۵	۱۰۶
۱۳۸۵	۱۸۷۹۳۸۵	۹۵۷۳۲۵	۵۰/۹	۹۲۲۰۶۰	۴۹/۱	۱۰۴
۱۳۹۰	۱۹۴۵۲۲۷	۹۸۱۷۸۰	۵۰/۵	۹۶۳۴۴۷	۴۹/۵	۱۰۲
۱۳۹۵	۱۹۵۲۴۳۴	۹۸۸۰۱۵	۵۰/۶	۹۶۴۴۱۹	۴۹/۴	۱۰۲

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵.

(۲) جریان‌های مهاجرتی استان مرزی کرمانشاه

استان‌های آذربایجان شرقی، همدان و اردبیل همواره جزء استان‌های سنتی مهاجرفرست بوده‌اند اما بررسی جریان‌های مهاجرتی دهه‌ی ۷۵-۱۳۶۵ بیانگر واقعه‌ای نامطلوب در مهاجرت‌های بین استانی و پیوستن استان کرمانشاه به استان‌های فوق‌الذکر است و لذا بایستی آن را پدیده‌ای جدی و قابل‌تامل و تعمق به حساب آورد (زنجانی، ۱۳۸۰). پدیده‌ای که روند آن در دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵ هم‌چنان ادامه دارد. از نظر اقتصادی، مهاجرت‌ها اعم از مهاجرت‌های داخلی و بین‌المللی مکان‌بومی برای باز توزیع نیروی کار است در واقع عرضه و تقاضای نیروی کار به شدت بر جریان‌های مهاجرتی تأثیرگذار است. بنابراین بالا بودن نرخ بیکاری در یک استان یکی از عمده عوامل مهاجرفرست بودن آن به حساب می‌آید.

طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ در مجموع ۸۰۸۱۵ نفر وارد استان کرمانشاه و ۱۹۹۹۵۳ نفر از استان خارج شدند. از مقایسه مهاجران وارد شده با مهاجران خارج شده، رقم موازنه مهاجرتی استان

یعنی ۱۱۹۱۳۸- نفر به دست می‌آید. می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که این استان به شدت مهاجرفرست است. استان کرمانشاه طی دوره ۸۵-۱۳۷۵، پس از استان لرستان بالاترین نرخ بیکاری کل کشور را به خود اختصاص داده است. میانگین ۱۱ ساله نرخ بیکاری در استان ۱۹/۵ درصد است که با میانگین این نرخ برای کل کشور در همین دوره زمانی اختلاف زیادی دارد. میانگین نرخ بیکاری کل کشور طی سالهای ۸۵-۱۳۷۵، ۱۲/۶ درصد بوده است. در نتیجه نرخ بالای بیکاری استان کرمانشاه را می‌توان از جمله عوامل اصلی دافعه استان محسوب کرد. همانطور که در جدول شماره ۲ می‌توان مشاهده کرد، موازنه مهاجرتی این استان طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ با تمام استان‌های کشور منفی است. به بیان ساده‌تر، مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به دیگر استان‌های کشور بیش از مهاجران وارد شده از دیگر استان‌ها به این استان است. بالاترین رقم منفی خالص مهاجرت مربوط به استان تهران بوده است. تفاوت حجم جابه‌جایی‌های صورت گرفته بین استان کرمانشاه با تهران و سایر استان‌های کشور در این جدول کاملاً مشهود است.

مقصد بیشترین مهاجران خارج شده و مبدأ بیشترین مهاجران وارد شده استان کرمانشاه، استان تهران بوده است (نزدیکی جغرافیایی و رقابت جاذبه‌های مهاجرپذیری- فرستی دو استان و تأثیرگذار بر موازنه مهاجرتی استان کرمانشاه). مقصد کمترین مهاجران خارج شده و مبدأ کمترین مهاجران وارد شده استان کرمانشاه، استان کهگیلویه و بویراحمد بوده است (مسافت طولانی مناطق نمی‌تواند عامل مهم و تأثیرگذاری بر موازنه مهاجرتی استان داشته باشد). تراز مهاجرتی استان کرمانشاه با همه استان‌های کشور طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ منفی بوده است. طی دوره ۸۵-۱۳۷۵، تراز مهاجرتی استان کرمانشاه با استان‌های غربی (کردستان، ایلام و همدان)، با استان‌های شرقی (خراسان رضوی و خراسان جنوبی)، با استان‌های جنوبی (بوشهر و هرمزگان) و با استان‌های شمالی کشور (گیلان، مازندران، گلستان، اردبیل و خراسان شمالی) منفی بوده است. جریان مهاجرفرستی و مهاجرپذیری استان کرمانشاه کم و بیش طی دوره ۸۵-۱۳۷۵ با همه استان‌های کشور برقرار بوده است (با برنامه‌ریزی و افزایش مهاجرپذیری می‌توان از آن استفاده کرد). تراز مهاجرتی استان کرمانشاه با استان‌های دارای کلان‌شهر منفی بوده است (ناشی از وجود جاذبه‌های قویتر مراکز تجاری - صنعتی و مذهبی و ... در مقایسه با کرمانشاه می‌باشد).

در دوره ۹۰-۱۳۸۵ در مجموع ۳۹۲۶۲ نفر وارد این استان و ۷۷۹۸۱ نفر از استان خارج شدند که از مقایسه مهاجران وارد شده با مهاجران خارج شده این استان رقم موازنه مهاجرتی استان یعنی ۳۸۷۱۹- نفر به دست می‌آید. علت تعداد پایین مهاجران وارد شده و خارج شده از استان کرمانشاه در دوره ۹۰-۱۳۸۵ به سبب کوتاه بودن دوره زمانی ۵ ساله نسبت به دوره ۱۰ ساله ۸۵-۱۳۷۵ است. موازنه مهاجرتی این استان طی دوره ۹۰-۱۳۸۵ با تمام استان‌های کشور به جز استان‌های آذربایجان غربی، خوزستان، لرستان، چهارمحال و بختیاری، فارس و سیستان و بلوچستان منفی است. بجز استان‌های مذکور، مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به دیگر

استان‌های کشور بیش از مهاجران وارد شده از این استان‌ها به استان کرمانشاه است. بالاترین رقم منفی خالص مهاجرت در این دوره نیز مانند دوره‌های قبلی مربوط به استان تهران بوده است. تفاوت حجم جابه‌جایی‌های صورت گرفته بین استان کرمانشاه با تهران و سایر استان‌های کشور در این جدول کاملاً مشهود است.

مقصد بیشترین مهاجران خارج شده و مبدأ بیشترین مهاجران وارد شده استان کرمانشاه، استان‌های تهران و البرز بوده است (نزدیکی جغرافیایی و رقابت جاذبه‌های مهاجرپذیری و فرستی دو استان و تأثیرگذار بر موازنه مهاجرتی استان کرمانشاه). مقصد کمترین مهاجران خارج شده و مبدأ کمترین مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه، استان‌های خراسان جنوبی و کهگیلویه و بویراحمد بوده است (مسافت طولانی مناطق نمی‌تواند عامل مهم و تأثیرگذاری بر موازنه مهاجرتی استان داشته باشد). تراز مهاجرتی استان کرمانشاه با بیشتر استان‌های کشور طی دوره ۹۰-۱۳۸۵ به‌جز چند استان منفی بوده است.

طی دوره ۹۰-۱۳۸۵، تراز مهاجرتی استان کرمانشاه با استان‌های غربی (کردستان، ایلام و همدان)، با استان‌های شرقی (خراسان‌رضوی و خراسان‌جنوبی)، با استان‌های جنوبی (بوشهر و هرمزگان) و با استان‌های شمالی کشور (گیلان، مازندران، گلستان، اردبیل و خراسان شمالی) منفی بوده است. جریان مهاجرفرستی و مهاجرپذیری استان کرمانشاه کم و بیش طی دوره ۹۰-۱۳۸۵ با همه استان‌های کشور برقرار بوده است (با برنامه‌ریزی و افزایش مهاجرپذیری می‌توان از آن استفاده کرد). تراز مهاجرتی استان کرمانشاه با استان‌های دارای کلان‌شهر منفی بوده است (ناشی از وجود جاذبه‌های قویتر مراکز تجاری - صنعتی و مذهبی و ... در مقایسه با کرمانشاه می‌باشد).

در دوره ۹۵-۱۳۹۰، تعداد ۴۲۵۶۸ نفر وارد و تعداد ۷۷۵۴۸ نفر از استان خارج شده‌اند. خالص مهاجرت یا رقم موازنه مهاجرتی استان طی این دوره ۳۴۹۸۰- بوده است. تعداد خارج شدگان از استان بیشتر از واردشدگان به استان در این دوره بوده است. موازنه مهاجرتی استان کرمانشاه با تمامی استان‌های کشور بجز استان‌های آذربایجان غربی، خراسان‌رضوی، زنجان، آذربایجان شرقی، گلستان، ایلام، خوزستان، کرمان، لرستان، چهارمحال و بختیاری، کهگیلویه و بویراحمد، و سیستان و بلوچستان منفی بوده است، بدین معنی که مهاجران وارد شده از این استان‌ها به استان کرمانشاه بیشتر از مهاجران خارج شده از این استان‌ها بوده است. در این دوره، بالاترین موازنه مهاجرتی استان کرمانشاه با استان تهران و کمترین موازنه مهاجرتی با استان خراسان شمالی بوده است. مقصد بیشترین مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه، استان‌های تهران و البرز و مبدأ بیشترین مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های تهران و کردستان بوده است. مقصد کمترین مهاجران خارج شده از استان و وارد شده به استان کرمانشاه، از استان‌های خراسان شمالی و خراسان جنوبی بوده است (جدول شماره ۲).

جدول ۲: مهاجران خارج شده استان در دیگر استان‌ها، مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر و خالص مهاجرت (موازنه مهاجرتی) استان مرزی کرمانشاه طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵

استان	۱۳۷۵-۸۵				۹۰-۱۳۸۵				۹۵-۱۳۹۰			
	خالص مهاجرت	مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر به استان	مهاجران خارج شده استان در دیگر استان‌ها	کل جمعیت	خالص مهاجرت	مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر به استان	مهاجران خارج شده استان در دیگر استان‌ها	کل جمعیت	خالص مهاجرت	مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر به استان	مهاجران خارج شده استان در دیگر استان‌ها	کل جمعیت
کرمانشاه	۱۸۷۹۳۸۵	۱۹۹۹۵۳	۸۰۸۱۵	۱۱۹۱۳۸	۱۹۴۵۲۲۷	۷۷۹۸۱	۳۹۲۶۲	۲۸۷۱۹	۱۹۵۲۴۴۴	۷۷۵۴۸	۴۲۵۴۸	۲۴۴۸۰
تبریز	۱۳۴۲۲۴۶۶	۷۷۴۹۸	۱۹۵۷۰	۵۷۹۱۹	۱۲۱۸۳۳۹۱	۲۲۲۹۷	۶۹۸۵	۱۵۳۱۲	۱۳۴۶۷۳۷۳	۲۸۵۲۱	۸۰۴۲	۲۰۴۷۹
مرکزی	۱۳۵۱۲۵۱۷	۹۹۳۴	۱۷۸۹	۸۱۴۵	۱۴۱۳۹۵۹۱	۳۱۷۳	۱۴۰۲	۱۷۷۱	۱۴۲۹۴۷۵	۴۲۹۴۷	۱۳۰۰	۱۶۵۹
کردستان	۱۴۴۰۱۵۶	۱۷۱۱۹	۱۰۵۲۵	۶۵۹۴	۱۴۹۳۶۴۵	۷۷۸۰	۶۵۱۸	۱۲۶۲	۱۶۳۰۱۱۱	۷۱۶۴	۵۸۴۱	۱۳۳۳
همدان	۱۷۰۳۳۶۷	۱۳۶۱۸	۸۰۵۰	۵۵۶۸	۱۷۵۸۳۶۸	۶۰۸۲	۳۲۰۴	۲۸۷۸	۱۷۳۸۲۴۴	۴۰۹۱	۳۳۴۴	۷۴۷
آذربایجان غربی	۲۸۷۳۴۵۹	۷۱۶۶	۳۰۹۴	۵۰۵۲	۳۰۸۰۵۷۶	۱۳۱۱۱	۱۴۳۵	۱۲۴	۳۳۵۲۱۹	۸۴۰	۱۱۳۰	۲۹۰
خراسان رضوی	۵۵۹۳۰۷۹	۶۵۵۸	۲۱۶۶	۴۳۲۲	۵۹۹۴۰۳	۱۲۷۴	۶۸۸	۵۸۶	۶۴۳۵۰۱	۷۵۱	۸۶۷	۱۱۶
اصفهان	۴۵۵۹۳۵۶	۷۲۸۳	۳۶۵۸	۳۶۲۵	۶۸۷۳۳۱۲	۳۳۹۰	۱۳۶۶	۱۹۲۴	۵۱۲۰۸۵	۲۸۲۲	۱۷۰۱	۱۱۲۱
قزوین	۱۱۳۳۲۰۰	۴۳۶۴	۱۱۹۷	۳۱۶۷	۱۲۰۱۵۶۵	۱۷۱۵	۵۴۵	۱۱۷۰	۱۲۳۷۳۶۱	۱۷۵۰	۶۸۵	۱۰۶۵
گیلان	۲۴۰۴۸۶۱	۳۸۰۲	۱۰۳۷	۲۷۶۵	۲۴۸۰۸۷۴	۱۱۹۷	۴۹۲	۷۰۵	۳۵۳۰۶۹۶	۳۲۴	۴۲۶	۳۰۸
زنجان	۹۶۶۴۰۱	۳۰۷۲	۵۲۰	۳۵۵۲	۱۰۱۵۷۳۴	۶۸۵	۴۰۴	۳۸۱	۱۰۵۷۶۶۱	۴۳۳	۴۴۳	۵۰
آذربایجان شرقی	۳۴۰۳۴۵۶	۳۹۸۷	۱۴۹۰	۲۴۹۷	۳۷۲۴۶۲	۱۱۵۹	۱۰۹۳	۶۶	۳۹۰۶۵۲۱	۵۲۹	۷۹۹	۱۷۰
گلستان	۱۶۷۰۸۷	۳۰۰۶	۲۴۹	۲۳۵۷	۱۷۷۷۰۱۴	۸۰۲	۲۴۳	۵۵۹	۱۸۶۸۱۹	۳۵۲	۲۸۳	۳۱
ایلام	۵۴۵۷۸۷	۹۰۷۵	۶۷۷۷	۲۲۹۸	۵۵۷۵۹۹	۲۹۶۱	۲۵۳۰	۴۳۱	۵۸۰۱۵۸	۲۱۰۳	۲۹۱۴	۸۱۱
مازندران	۲۹۲۲۴۳۳	۳۸۱۶	۱۵۳۰	۲۲۹۶	۳۰۷۳۹۴۳	۱۵۱۷	۴۸۰	۱۰۳۷	۳۳۸۳۸۲۱	۱۰۴۲	۵۸۹	۴۵۳
اردبیل	۱۳۲۸۱۵۵	۱۹۱۲	۱۹۰	۱۷۲۲	۱۲۴۴۸۸۸	۳۹۵	۲۲۱	۱۷۴	۱۲۷۰۴۰	۳۱۶	۲۰۰	۱۱۶
قم	۱۰۴۶۳۷۳	۲۴۶۵	۸۷۸	۱۵۸۷	۱۱۵۱۶۷۳	۹۶۰	۵۲۸	۴۳۳	۱۲۹۲۳۲۸	۱۵۳۳	۵۰۹	۱۰۶۴
هرمزگان	۱۴۰۳۶۲۴	۲۸۴۲	۱۲۶۶	۱۵۷۶	۱۵۷۸۱۸۳	۱۷۲۲	۶۷۲	۱۰۵۰	۱۷۷۴۱۵	۱۳۶۸	۸۷۲	۴۹۶
بوشهر	۸۸۶۴۶۷	۸۸۶۲۸	۸۳۶	۱۲۹۲	۱۰۳۲۹۴۷	۷۵۷	۲۷۲	۴۸۵	۱۱۳۳۰۰	۴۶۹	۳۴۸	۱۲۱
خوزستان	۴۳۷۴۹۷۱	۷۱۸۱۵	۷۰۷۵	۷۴۰	۵۳۱۷۲۰	۲۴۶۷	۲۷۳۳	۸۶	۴۷۱۰۵۰۹	۱۷۱۲	۳۳۷۶	۱۶۶۴
یزد	۹۹۰۸۱۸	۹۰۴	۳۲۰	۵۸۴	۱۰۷۴۴۲۸	۵۳۶	۱۷۶	۳۶۰	۱۱۲۵۳۳۳	۵۱۸	۲۴۱	۲۷۷
خراسان شمالی	۸۱۱۵۷۲۱	۷۲۲	۱۸۸	۵۵۴	۸۶۷۷۲۷	۳۱۸	۸۶	۱۳۲	۸۶۳۰۹۲	۷۰	۴۶	۲۴
کرمان	۲۶۵۲۴۱۴	۱۲۹۲	۹۶۶	۴۳۶	۲۹۳۸۹۸۸	۴۵۹	۳۵۰	۱۰۹	۳۱۶۴۷۱۴	۱۹۲	۲۹۵	۱۰۳
لرستان	۱۷۱۶۵۲۷	۵۳۵۲	۵۰۶۰	۲۹۲	۱۷۵۴۲۴۲	۱۴۷۴	۲۲۷۲	۷۹۸	۱۷۶۰۶۴۹	۱۴۶۰	۳۴۵۵	۱۹۹۵
سمنان	۵۸۹۷۴۴۰	۶۰۰	۳۱۳	۲۸۷	۶۳۱۲۱۸	۳۵۱	۱۲۶	۲۲۵	۷۰۳۳۶۰	۵۵۲	۱۲۳	۴۲۹
خراسان جنوبی	۶۲۴۴۰۰	۳۵۴	۷۸	۲۷۶	۶۶۲۵۳۴	۱۰۳	۴۸	۵۵	۷۶۸۸۹۸	۸۲	۵۰	۳۳
چهارمحال و بختیاری	۸۵۷۹۱۰	۵۱۶	۳۲۲	۱۹۴	۸۹۵۲۶۲	۱۶۶	۲۱۷	۵۱	۹۶۷۷۶۲	۱۰۹	۳۴۳	۳۳۴
کهگیلویه و بویراحمد	۶۳۴۲۹۹	۲۴۶	۶۳	۱۸۳	۶۵۸۶۲۹	۱۲۶	۸۶	۴۰	۷۱۳۰۵۲	۷۸	۱۵۵	۷۷
فارس	۴۳۳۶۸۷۸	۳۱۱۸	۱۴۰	۱۷۸	۴۵۹۶۶۵۸	۹۸۶	۱۰۴۶	۶۰	۴۸۵۱۲۴۴	۸۰۶	۶۹۷	۱۰۹
سیستان و بلوچستان	۲۴۰۵۷۴۲	۶۸۸	۶۶۸	۲۰	۲۵۳۴۳۲۷	۲۴۳	۳۰۶	۶۳	۳۷۷۵۰۱۴	۱۴۸	۲۱۸	۷۰
البرز	--	--	--	--	۲۴۱۲۵۱۲	۱۱۵۹۵	۲۷۱۶	۸۸۷۹	۲۷۱۲۴۰۰	۱۴۱۴۴	۳۲۷۶	۱۰۸۶۸

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵.

۳) مهاجران خارج شده از استان مرزی کرمانشاه طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵

در جدول ۳، وضعیت مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه طی دو دهه ۹۵-۱۳۷۵ فهرست شده و مواردی را که می‌تواند در جهت تعدیل موازنه مهاجرتی استان کرمانشاه مورد توجه قرارگیرد و نقش منفی در این ارتباط داشته باشند، مشخص و برجسته نموده و مجموعه آنها را

می‌توان به‌عنوان زمینه‌های بالقوه مهاجرفرستی استان کرمانشاه محسوب کرد و در برنامه‌ریزی مورد توجه قرار داد:

- مهاجران خارج شده از استان مرزی کرمانشاه در دوره ۸۵-۱۳۷۵ به ۲۹ استان، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ و ۹۵-۱۳۹۰ به ۳۰ استان کشور رفته‌اند (نشانه مهاجرفرستی)؛ - این مهاجران در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۳۹ درصد به استان تهران، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۴۳/۵ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۵۵ درصد به استان‌های تهران و البرز رفته‌اند (ویژگی تأثیرگذار و وجود رقیب جدی به دلیل نزدیکی و جاذبه‌های بالا برای مهاجران، دسترسی آسان به مراکز اشتغال‌زایی و دسترسی به امکانات)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ بیش از ۵۹ درصد مهاجران خارج شده از استان به استان‌های تهران، کردستان، همدان و مرکزی، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۷۰ درصد مهاجران خارج شده به استان‌های تهران، البرز، کردستان، همدان، اصفهان و مرکزی، و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۷۷ درصد مهاجران خارج شده به استان‌های تهران، البرز، کردستان، همدان، مرکزی و اصفهان وارد شده‌اند (وجود مراکز مهم صنعتی و تجاری، کلان‌شهر نزدیک به کرمانشاه و تأثیرگذار برای مهاجران)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۰/۱ درصد مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به استان کهگیلویه و بویراحمد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۰/۱ درصد به خراسان جنوبی و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۰/۱ درصد به کهگیلویه و بویراحمد رفته‌اند (مهاجران کرمانشاهی مسافت‌های طولانی را به بعضی از استان‌ها که امکانات کمتری دارند ترجیح نمی‌دهند).

- در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۱/۲ درصد مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به استان‌های سیستان و بلوچستان، چهارمحال و بختیاری، خراسان جنوبی، کهگیلویه و بویراحمد و سمنان، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۱/۱ درصد به استان‌های سیستان و بلوچستان، خراسان شمالی، کهگیلویه و بویراحمد، چهارمحال و بختیاری و خراسان جنوبی، و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۰/۸ درصد به استان‌های کرمان، سیستان و بلوچستان، خراسان شمالی، خراسان جنوبی، چهارمحال و بختیاری و کهگیلویه و بویراحمد رفته‌اند (عمده مهاجران استان کرمانشاه مسافت‌های طولانی را ترجیح نمی‌دهند و تمرکز آنها به استان‌های نزدیک و دارای امکانات می‌باشد که برای برنامه‌ریزی باید مورد توجه قرار گیرد)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵، حدود ۲۸ درصد مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به استان‌های کردستان، همدان، مرکزی، ایلام و خوزستان، در دوره ۹۰-۱۳۸۵، حدود ۳۳/۴ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۲۹/۲ درصد به استان‌های کردستان، همدان، مرکزی، اصفهان، ایلام، قزوین و خوزستان که بین ۱۶۴ تا ۴۰۰ کیلومتر با مرکز استان کرمانشاه فاصله داشته‌اند مهاجرت کرده‌اند (طبیعی و دال بر وجود مراکز مهاجرپذیری رقیب و تأثیرگذار).

- در دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵، استان‌های قم و خراسان رضوی علی‌رغم فاصله ۵۰۰ تا ۱۰۰۰ کیلومتر از مرکز کرمانشاه هر کدام بیش از ۱۰۰۰ نفر از مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه را داشته‌اند (وجود اماکن مذهبی تأثیرگذار بوده است)؛ - در دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵، علی‌رغم فاصله بیش از ۱۰۰۰ کیلومتر استان‌هرمزگان از مرکز کرمانشاه بیش از ۱۰۰۰ نفر از مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه وارد این استان شده‌اند (وجود مراکز صنعتی و تجاری تأثیرگذار

بوده است)؛ - در دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵، بیش از ۵۰ درصد مهاجران خارج شده از استان به استان‌های دارای کلان‌شهر رفته‌اند (وجود مراکز صنعتی و تجاری و جاذبه‌های مهاجرتی و نزدیکی جغرافیایی بیشتر کلان‌شهر به استان کرمانشاه تأثیرگذار بوده است)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۲۲ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۲۰/۵ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۱۵/۸ درصد از مهاجران خارج شده استان به استان‌های مرزی غربی کشور (کردستان، ایلام، خوزستان و آذربایجان غربی و شرقی) رفته‌اند که روند کاهشی را نشان می‌دهد؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۲/۸ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۳/۵ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۲/۶ درصد مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به استان‌های مرزی جنوبی کشور (بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان) رفته‌اند که روند کاهشی را نشان می‌دهد؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۶/۴ درصد در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۵/۲ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۳/۹ درصد مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه به استان‌های مرزی شمالی کشور (گیلان، مازندران، گلستان، اردبیل و خراسان شمالی) رفته‌اند که روند کاهشی را نشان می‌دهد؛ - از ده استان اول مقصد مهاجران خارج شده از استان کرمانشاه، نرخ اشتغال هر ۱۰ استان از استان کرمانشاه بیشتر بوده است (با کاهش بیکاری بهبود می‌یابد).

جدول ۳: رتبه‌بندی مهاجران خارج شده از استان مرزی کرمانشاه در استان‌های دیگر

طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره سرشماری ۱۳۷۵-۸۵		دوره سرشماری ۱۳۸۵-۹۰		دوره سرشماری ۱۳۹۰-۹۵	
استان	مهاجران خارج شده در دیگر استان‌ها درصد	استان	مهاجران خارج شده در دیگر استان‌ها درصد	استان	مهاجران خارج شده در دیگر استان‌ها درصد
کرمانشاه	۱۹۹۹۵۳	کرمانشاه	۷۷۹۸۱	کرمانشاه	۷۷۵۴۸
تهران	۷۷۴۸۹	تهران	۲۲۲۹۷	تهران	۲۸۵۲۱
کردستان	۱۷۱۱۹	البرز	۱۱۵۹۵	البرز	۱۴۱۴۴
همدان	۱۳۶۱۸	کردستان	۷۷۸۰	کردستان	۷۱۶۴
مرکزی	۹۹۳۴	همدان	۶۰۸۲	همدان	۴۰۹۱
ایلام	۹۰۷۵	اصفهان	۳۲۹۰	مرکزی	۲۹۵۹
خوزستان	۷۸۱۵	مرکزی	۳۱۷۳	اصفهان	۲۸۲۲
اصفهان	۷۲۸۳	ایلام	۲۹۶۱	ایلام	۲۱۰۳
آذربایجان غربی	۷۱۳۶	خوزستان	۲۶۴۷	قزوین	۱۷۵
خراسان رضوی	۶۵۵۸	قزوین	۱۷۱۵	خوزستان	۱۷۱۲
لرستان	۵۳۳۲	هرمزگان	۱۷۲۲	قم	۱۵۷۳
قزوین	۴۳۶۴	مازندران	۱۵۱۷	لرستان	۱۴۶
آذربایجان شرقی	۳۹۸۷	لرستان	۱۴۷۴	هرمزگان	۱۳۶۸
گیلان	۳۸۰۲	آذربایجان غربی	۱۳۱۱	مازندران	۱۰۴۲
مازندران	۳۸۲۶	خراسان رضوی	۱۲۷۴	آذربایجان غربی	۸۴
زنجان	۳۰۷۲	آذربایجان شرقی	۱۱۵۹	خراسان رضوی	۷۵۱
هرمزگان	۲۸۴۲	گیلان	۱۱۹۷	فارس	۸۰۶
گلستان	۲۶۰۶	فارس	۹۸۶	گیلان	۷۳۴
قم	۲۴۶۵	قم	۹۶۰	آذربایجان شرقی	۵۳۹
بوشهر	۲۱۲۸	گلستان	۸۰۲	یزد	۵۱۸
فارس	۲۱۱۸	بوشهر	۷۵۷	سمنان	۵۵۲
اردبیل	۱۹۱۲	یزد	۵۳۶	بوشهر	۴۶۹
کرمان	۱۳۹۲	زنجان	۶۸۵	زنجان	۳۹۳
یزد	۹۰۴	کرمان	۴۵۹	اردبیل	۳۱۶
خراسان شمالی	۷۴۲	اردبیل	۳۹۵	گلستان	۲۵۲
سمنان	۶۰۰	سمنان	۳۵۱	کرمان	۱۹۲
چهارمحال و بختیاری	۵۱۶	خراسان شمالی	۲۱۸	سیستان و بلوچستان	۱۴۸
سیستان و بلوچستان	۶۸۸	سیستان و بلوچستان	۲۴۳	خراسان شمالی	۷۰
خراسان جنوبی	۳۵۴	چهارمحال و بختیاری	۱۶۶	خراسان جنوبی	۸۲
کهگیلویه و بویراحمد	۲۴۶	کهگیلویه و بویراحمد	۱۲۶	چهارمحال و بختیاری	۱۰۹
البرز	-	خراسان جنوبی	۱۰۳	کهگیلویه و بویراحمد	۷۸

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵.

۴) مهاجران وارد شده به استان مرزی کرمانشاه طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵

طبق جدول شماره ۴، استان‌های عمده مهاجرفرست به استان کرمانشاه طی دوره ۸۵-۱۳۷۵، به‌ترتیب استان‌های تهران با ۱۹۵۷۰ نفر معادل ۲۴/۲ درصد، کردستان ۱۳ درصد، همدان ۱۰ درصد، خوزستان ۸/۸، ایلام ۸/۴ درصد و لرستان ۶/۳ درصد بوده‌اند. در دوره ۹۰-۱۳۸۵، به‌ترتیب استان‌های تهران با ۶۹۸۵ نفر معادل ۱۷/۸ درصد، کردستان ۱۶/۶ درصد، همدان ۸/۲ درصد، خوزستان ۷/۵، البرز ۶/۹ درصد، ایلام ۶/۴ درصد و لرستان ۵/۸ درصد بوده‌اند. در دوره

۹۵-۱۳۹۰ به ترتیب استان‌های تهران ۱۸/۹ درصد، کردستان ۱۳/۷ درصد، لرستان ۸/۱ درصد، همدان ۷/۹ درصد، خوزستان ۷/۹ درصد، البرز ۷/۷ درصد و ایلام ۶/۸ درصد هستند. بقیه استان‌ها سهمی کمتر از ۵ درصد از مهاجران وارد شده استان را به خود اختصاص داده‌اند. در نتیجه، عمده جریان‌های مهاجرتی این استان با استان تهران و به میزان کمتری با استان‌های هم‌جوار استان بوده است.

در ذیل وضعیت مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه طی دوره ۹۵-۱۳۷۵ فهرست شده و مواردی را که می‌تواند در جهت تعدیل موازنه مهاجرتی استان کرمانشاه مورد توجه قرارگیرد و نقش مثبتی در این ارتباط داشته باشد، مشخص و برجسته نموده و مجموعه آنها را می‌توان به‌عنوان زمینه‌های بالقوه مهاجرپذیری استان کرمانشاه محسوب کرد و در برنامه‌ریزی مورد توجه قرار داد:

- مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵، کم و بیش از همه استان کشور بوده‌اند. (نشانه جاذبه مهاجرپذیری)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵، حدود ۲۴/۲ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۱۷/۸ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۱۸/۹ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان تهران بوده‌اند (ویژگی مهم و تأثیرگذار و نزدیکی جغرافیایی و شرایط آب و هوایی مناسب و گویای جاذبه مهاجرپذیری)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵، حدود ۷۰/۵ درصد از مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های تهران، کردستان، همدان، خوزستان، ایلام و لرستان، در دوره ۹۰-۱۳۸۵، حدود ۶۹ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰، حدود ۷۱ درصد از مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های تهران، کردستان، همدان، خوزستان، البرز، ایلام و لرستان بوده‌اند (ویژگی مهم و تأثیرگذار و نشانه جاذبه‌های مهاجرپذیری)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵، حدود ۰/۲ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و خراسان جنوبی، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۰/۱ درصد از استان خراسان جنوبی و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۰/۲ درصد از استان‌های خراسان جنوبی و خراسان شمالی بوده‌اند (به‌دلیل فاصله جغرافیایی و وجود قطب‌های صنعتی و تجاری نزدیکتر طبیعی است)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۳۸ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۳۷ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۳۶/۵ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های مجاور (همدان، کردستان، لرستان و ایلام) بوده‌اند. (نزدیکی جغرافیایی و تشابهات فرهنگی، ویژگی تأثیرگذار)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۴۶/۵ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۴۴ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۴۴/۴ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه بین ۱۶۴ تا ۴۰۰ کیلومتر از مرکز استان‌های مبدأ (کردستان، همدان، ایلام، لرستان و خوزستان) با مرکز استان کرمانشاه فاصله داشته‌اند (طبیعی و از قوانین روانشناسی)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۸/۹ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۸/۲ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۷/۵ درصد از مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه بیش از ۱۰۰۰ کیلومتر از مرکز استان‌های مبدأ (خراسان‌رضوی، هرمزگان، بوشهر، خراسان‌شمالی،

خراسان جنوبی، کهکیلویه و بویراحمد، فارس و سیستان و بلوچستان) با مرکز استان کرمانشاه فاصله داشته‌اند. (طبیعی و از قوانین روانشتاین).

- در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۴۱ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۴۲/۵ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۴۰ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های دارای کلان‌شهر (تهران، آذربایجان شرقی، خراسان رضوی، فارس، البرز و خوزستان) آمده‌اند. (نشانه جاذبه‌های مهاجرپذیری)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۳۴/۶ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۳۶/۵ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۳۳ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های نوار مرزی غرب کشور (کردستان، ایلام، خوزستان و آذربایجان غربی و شرقی) بوده‌اند. (به دلیل شباهت‌های فرهنگی - آب و هوای مطبوع استان و جاذبه‌های لازم)؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۱۲/۲ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۱۰/۲ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۱۱/۲ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های مرزی جنوب کشور (خوزستان، بوشهر، هرمزگان، سیستان و بلوچستان) بوده‌اند؛ - در دوره ۸۵-۱۳۷۵ حدود ۴ درصد، در دوره ۹۰-۱۳۸۵ حدود ۴ درصد و در دوره ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۳/۷ درصد مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه از استان‌های مرزی شمال کشور (گیلان، مازندران، گلستان، اردبیل و خراسان شمالی) وارد استان کرمانشاه شده‌اند (نزدیکی مراکز صنعتی و تجاری و مراکز شهری بزرگتر استان‌های مرزی شمال)؛ - از ده استان اول مبدأ مهاجران وارد شده به استان، نرخ اشتغال هیچ یک از این ۱۰ استان از استان کرمانشاه کمتر نبوده است (جاذبه‌های غیراقتصادی استان و مؤثر بر روند مهاجرت).

جدول ۴: رتبه‌بندی مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر به استان مرزی کرمانشاه

طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره سرشماری ۱۳۷۵-۸۵		دوره سرشماری ۱۳۸۵-۹۰		دوره سرشماری ۱۳۹۰-۹۵	
استان	مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر درصد	استان	مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر درصد	استان	مهاجران وارد شده از استان‌های دیگر درصد
کرمانشاه	۸۰۸۱۵	۱۰۰	۳۹۲۶۲	۱۰۰	۴۲۵۶۸
تهران	۱۹۵۷۰	۲۴/۲	۶۹۸۵	۱۷/۸	۸۰۴۲
کردستان	۱۰۵۲۵	۱۳/۰	۶۵۱۸	۱۶/۶	۵۸۴۱
همدان	۸۰۵۰	۱۰/۰	۳۲۰۴	۸/۲	۳۴۵۵
خوزستان	۷۰۷۵	۸/۸	۲۷۳۳	۷/۰	۳۳۴۴
ایلام	۶۷۷۷	۸/۴	۲۷۱۶	۶/۹	۳۳۷۶
لرستان	۵۰۶۰	۶/۳	۲۵۳۰	۶/۴	۳۲۷۶
اصفهان	۳۶۵۸	۴/۵	۲۲۷۲	۵/۸	۲۹۱۴
خراسان رضوی	۲۱۶۶	۲/۷	۱۴۳۵	۳/۷	۱۷۰۱
آذربایجان غربی	۲۰۹۴	۲/۶	۱۴۰۲	۳/۶	۱۳۰۰
فارس	۱۹۴۰	۲/۴	۱۳۶۶	۳/۵	۱۱۳۰
مرکزی	۱۷۸۹	۲/۳	۱۰۹۳	۲/۸	۸۶۷
مازندران	۱۵۳۰	۱/۹	۱۰۴۶	۲/۷	۸۷۲
آذربایجان شرقی	۱۴۹۰	۱/۸	۶۸۸	۱/۸	۷۹۹
هرمزگان	۱۲۶۶	۱/۶	۶۷۲	۱/۷	۶۸۵
قزوین	۱۱۹۷	۱/۵	۵۴۵	۱/۴	۶۹۷
گیلان	۱۰۳۷	۱/۳	۵۲۸	۱/۳	۵۸۹
کرمان	۹۶۶	۱/۲	۴۹۲	۱/۳	۵۰۹
قم	۸۷۸	۱/۱	۴۸۰	۱/۲	۴۴۲
بوشهر	۸۳۶	۱/۰	۴۰۴	۱/۰	۴۲۶
سیستان و بلوچستان	۶۶۸	۰/۸	۳۵۰	۰/۹	۳۴۸
زنجان	۵۲۰	۰/۶	۳۰۶	۰/۸	۳۴۳
یزد	۳۲۰	۰/۴	۲۷۲	۰/۷	۲۹۵
سمنان	۳۱۳	۰/۴	۲۴۲	۰/۶	۲۸۳
چهارمحال و بختیاری	۳۲۲	۰/۴	۲۲۱	۰/۶	۲۴۱
گلستان	۲۴۹	۰/۳	۲۱۷	۰/۶	۲۰۰
اردبیل	۱۹۰	۰/۲	۱۷۶	۰/۴	۲۱۸
خراسان شمالی	۱۸۸	۰/۲	۱۳۶	۰/۳	۱۵۵
خراسان جنوبی	۷۸	۰/۱	۸۶	۰/۲	۱۲۳
کهگیلویه و بویراحمد	۶۳	۰/۱	۸۶	۰/۲	۴۶
البرز	--	--	۴۸	۰/۱	۵۰

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵.

۵) توزیع سنی و جنسی مهاجران وارد شده به استان مرزی کرمانشاه

جدول شماره ۵، توزیع مهاجران (جابه‌جا شده داخل استان و وارد شده از سایر استان‌ها) بر حسب گروه‌های سنی پنج‌ساله و توزیع آنها در شهر و روستاها به تفکیک جنس طی دوره‌های

۹۵-۱۳۷۵ را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات مندرج در جدول، ذکر نکاتی چند حائز اهمیت است که از جمله آنها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- به‌طور کلی، طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵ کمتر از یک پنجم مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه در گروه سنی ۰ تا ۱۴ ساله هستند؛ - طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵ بالاترین درصد از مهاجران در گروه سنی ۱۵ تا ۲۹ ساله در مجموع، در مناطق شهری و روستایی، و برای مردان و زنان قرار دارند و این خود نشان‌دهنده ساختار سنی مهاجران است. پس از آن بیشترین فراوانی افراد مربوط به گروه سنی ۳۰ تا ۶۴ ساله است (در کل جمعیت، جمعیت شهری و روستایی، و مردان و زنان) این خود نشان‌دهنده این است که درصد بالای از مهاجران در سن فعالیت و اشتغال قرار دارند. بنابراین هرچه به سنین جوانی نزدیک‌تر شویم، فراوانی مهاجران در این سنین بیشتر می‌شود و در گروه سنی ۲۹-۱۵ سالگی به اوج خود می‌رسد. از آن پس هر چه به گروه‌های سنی بالاتر نزدیک شویم از تعداد و درصد مهاجران کاسته می‌شود تا آنجا که، طی دوره‌های ۸۵-۱۳۷۵ (۲ درصد)، ۹۰-۱۳۸۵ (۱/۵ درصد) و ۹۵-۱۳۹۰ (۱/۷ درصد) از مهاجران در گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر قرار داشته‌اند.

- طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵ مهاجران وارد شده به این استان فارغ از خواستگاه‌شان در روستاها و یا شهرهای استان پراکنده شده‌اند. توزیع جمعیت در گروه‌های سنی در شهر و روستا نیز مبین ساختار سنی جوان مهاجران است و همان روند مشاهده شده در کل است. درصد مهاجران در گروه سنی ۲۹-۱۵ ساله وارد شده به نقاط روستایی بالاتر از واردشدگان به نقاط شهری استان در همین گروه سنی است. علت آن می‌تواند، نوع فعالیت در نقاط روستایی در مقایسه با نقاط شهری و نیاز به نیروی کار جوان در این مناطق باشد؛ - نسبت جنسی مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه در دوره ۸۵-۱۳۷۵، برای کل جمعیت ۱۲۶، در مناطق شهری ۱۱۲ و در مناطق روستایی ۱۳۷ است برای دوره ۹۰-۱۳۸۵ به ترتیب ۱۲۵، ۱۰۷ و ۱۸۱ بوده و برای دوره ۹۵-۱۳۹۰ به ترتیب ۱۱۹، ۱۰۰ و ۲۴۶ نفر مرد در مقابل ۱۰۰ نفر زن، و این بدین معنی است که مهاجران وارد شده به استان اکثراً مرد و به‌صورت فردی اقدام به مهاجرت کرده‌اند. حتی در مناطق روستایی این فزونی تعداد بسیار بیش از شهر به چشم می‌خورد.

- وضعیت سنی مهاجران این استان نیز مطابق با روند مورد انتظار است. بدین صورت که معمولاً و در شرایط عادی مهاجرین در سنین کار و فعالیت از سایر سنین بیشتر است و این شرایط در دو جنس برقرار است؛ - الگوی توزیع جمعیت مشاهده شده در گروه‌های سنی برای کل جمعیت، برای مردان و زنان اعم از اینکه محل سکونت آنان شهر یا روستا باشد صادق است. یعنی در هر دو جنس از بدو تولد، درصد مهاجران در گروه سنی رو به فزونی است تا سن ۲۴-۲۰ سالگی و از آن پس از درصد مهاجران وارد شده در گروه‌های سنی بالاتر کاسته می‌شود). توزیع زنان و مردان مهاجر ساکن در نقاط شهری و روستایی بر حسب گروه‌های سنی پنج‌ساله بیانگر آن است که در تمام گروه‌های سنی تعداد مهاجران مرد واردشده به نقاط شهری و

روستایی بالاتر از زنان مهاجر وارد شده، می‌باشد و این اختلاف تعداد در مهاجران سنین ۱۵ تا ۲۹ سالگی وارد شده به نقاط روستایی بیش از بقیه گروه‌های سنی به چشم می‌خورد.

جدول ۵: درصد مهاجران وارد شده (جابجا شده داخل استان و وارد شده از سایر استان‌ها) به استان مرزی کرمانشاه برحسب جنس، محل اقامت و سن طی دوره‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره ۸۵-۱۳۷۵											
سرشماری											
گروه سنی	کل جمع			مرد جمع			زن جمع			نسبت جنسی شهری روستایی	
	جمع	شهری	روستایی	جمع	شهری	روستایی	جمع	شهری	روستایی	شهری	روستایی
۰-۱۴ ساله	۱۸/۸	۲۰/۱	۱۶/۰	۱۷/۶	۱۹/۷	۱۳/۷	۱۸/۳	۲۰/۴	۲۰/۱	۱۱۰	۱۶۱
۱۵-۲۹ ساله	۴۹/۹	۴۵/۶	۵۹/۳	۵۱/۶	۴۴/۶	۶۴/۱	۴۸/۰	۴۶/۶	۵۱/۵	۱۱۲	۱۱۷
۳۰-۶۴ ساله	۲۰/۰	۳۲/۳	۲۳/۰	۲۹/۰	۳۲/۷	۲۰/۷	۳۰/۵	۳۰/۷	۲۶/۷	۱۲۰	۱۵۳
۶۵ ساله و بیشتر	۲/۰	۲/۱	۱/۶	۱/۹	۲/۱	۱/۵	۲/۱	۲/۱	۱/۸	۱۱۵	۱۰۹
جمع	۲۶۴۱۴۲	۱۷۹۰۲۸	۸۵۱۱۵	۱۴۷۲۶۷	۹۴۷۶۸	۵۲۴۹۹	۱۱۶۸۷۶	۸۴۲۶۰	۳۲۶۱۶	۱۲۶	۱۳۷
دوره ۹۰-۱۳۸۵											
سرشماری											
گروه سنی	کل جمع			مرد جمع			زن جمع			نسبت جنسی شهری روستایی	
	جمع	شهری	روستایی	جمع	شهری	روستایی	جمع	شهری	روستایی	شهری	روستایی
۰-۱۴ ساله	۱۹/۳	۱۹/۷	۱۷/۹	۱۷/۸	۱۹/۵	۱۴/۶	۲۰/۸	۱۹/۹	۲۳/۹	۱۰۷	۱۱۰
۱۵-۲۹ ساله	۴۹/۳	۴۶/۰	۵۶/۸	۵۰/۸	۴۴/۸	۶۲/۷	۴۷/۲	۳۸/۰	۴۶/۳	۱۰۵	۱۰۳
۳۰-۶۴ ساله	۳۰/۱	۳۲/۶	۲۴/۲	۳۰/۰	۳۴/۳	۲۱/۹	۳۰/۱	۳۰/۸	۲۸/۵	۱۰۷	۱۱۷
۶۵ ساله و بیشتر	۱/۵	۱/۸	۱/۱	۱/۳	۱/۴	۰/۸	۱/۹	۲/۰	۱/۳	۸۳	۱۱۴
جمع	۱۱۳۶۱۲	۸۰۵۱۰	۳۳۱۰۲	۶۳۰۲۲	۴۱۷۰۷	۲۱۳۱۵	۵۰۵۹۰	۳۸۸۰۳	۱۱۷۸۷	۱۲۵	۱۸۱
دوره ۹۵-۱۳۹۰											
سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵											
گروه سنی	کل جمع			مرد جمع			زن جمع			نسبت جنسی شهری روستایی	
	جمع	شهری	روستایی	جمع	شهری	روستایی	جمع	شهری	روستایی	شهری	روستایی
۰-۱۴ ساله	۱۷/۷	۱۹/۲	۱۱/۶	۱۶/۸	۱۹/۸	۸/۷	۱۸/۷	۱۸/۸	۱۸/۸	۱۰۷	۱۱۵
۱۵-۲۹ ساله	۴۴/۱	۳۹/۲	۶۲/۵	۴۴/۷	۳۵/۶	۶۹/۵	۴۳/۱	۴۲/۸	۴۵/۴	۱۲۳	۳۷۶
۳۰-۶۴ ساله	۲۶/۳	۳۹/۷	۲۴/۷	۳۷/۰	۴۲/۹	۲۱/۰	۳۶/۳	۳۶/۶	۳۳/۹	۱۲۱	۱۵۲
۶۵ ساله و بیشتر	۱/۷	۱/۸	۱/۱	۱/۵	۱/۷	۰/۸	۲/۰	۲/۰	۲/۰	۸۹	۹۹
جمع	۹۴۶۸۸	۷۵۲۳۲	۱۹۴۲۵	۵۱۳۵۳	۳۷۵۴۶	۱۳۸۰۷	۴۲۳۲۵	۳۷۷۱۷	۵۶۱۸	۱۱۹	۲۴۶

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵.

۶) مهاجران وارد شده به استان مرزی کرمانشاه بر حسب علت مهاجرت

مهاجران وارد شده به استان، علت‌های مختلفی را برای مهاجرت خود ذکر کرده‌اند که تفکیک آنها بر حسب جنس و مناطق شهری و روستایی ما را در شناخت بیشتر مهاجران و برنامه‌ریزی برای آنان یاری می‌دهد. طی دوره ۸۵-۱۳۷۵، بالاترین درصد مهاجران وارد شده به استان (۴۸/۸ درصد)، علت مهاجرت خود را پیروی از خانوار ذکر کرده‌اند (عمده‌ترین علت مهاجرت) و این موضوع هم در نقاط شهری و روستایی استان به چشم می‌خورد. از علل عمده دیگر می‌توان به عامل اشتغال (جستجوی کار، کار بهتر و انتقال شغلی) با ۱۷/۸ درصد اشاره کرد. درصد مهاجرانی که به این علت وارد نقاط شهری استان شده‌اند، بیشتر از نقاط روستایی است. انجام خدمت وظیفه با ۱۳/۵ درصد (خصوصاً در مناطق روستایی با ۲۴/۴ درصد) را از دیگر علل عمده مهاجرت مهاجران می‌توان ذکر کرد.

طی دوره ۹۰-۱۳۸۵، بالاترین درصد از مهاجران وارد شده به استان (۴۵/۵ درصد)، علت مهاجرت خود را پیروی از خانوار ذکر کرده‌اند (عمده‌ترین علت مهاجرت) و این موضوع هم در

نقاط شهری روستایی استان به چشم می‌خورد. از علل عمده دیگر می‌توان به انجام یا پایان خدمت وظیفه ۱۲/۱ درصد، تحصیل و پایان تحصیل ۱۲/۵ درصد، عامل اشتغال ۱۴/۴ درصد و دستیابی به مسکن مناسب‌تر ۸/۴ درصد اشاره کرد. درصد مهاجرانی که به علت تحصیل و پایان تحصیل، عامل اشتغال و دستیابی به مسکن مناسب‌تر وارد نقاط شهری استان شده‌اند، بیشتر از نقاط روستایی است. انجام یا پایان خدمت وظیفه ۲۸/۱ درصد و دستیابی به مسکن مناسب‌تر ۱۰/۵ درصد در مناطق روستایی را از دیگر علل عمده مهاجرت مهاجران می‌توان ذکر کرد. برای مردان در مناطق شهری پیروی از خانوار ۲۸/۳ درصد و در مناطق روستایی انجام یا پایان خدمت وظیفه ۴۳/۷ درصد مهمترین علت مهاجرت هستند. برای زنان مهمترین علت مهاجرت پیروی از خانوار ۶۸/۳ درصد و بعد از آن تحصیل ۱۴/۶ درصد بوده است. بنابراین به نظر می‌رسد نرخ اشتغال در مهاجرفرستی استان کرمانشاه بیشتر از مهاجرپذیری به استان تأثیر داشته باشد (جدول شماره ۶).

جدول ۶: درصد کل مهاجران وارد شده به استان مرزی کرمانشاه برحسب علت مهاجرت به تفکیک

مناطق شهری، روستایی طی دوره‌های ۱۳۹۵-۱۳۷۵*

دوره سرشماری	جنس	مناطق	جمع	مستجوی جستجوی کار	مستجوی انتقال شغلی	تحصیل	انجام یا پایان خدمت وظیفه	دستیابی به مسکن	بیری از خانوار	سایر نشده	اظهار	
۱۳۷۵-۸۵	کل	جمع	۲۶۴۱۴۴	۶/۷	۴/۲	۶/۹	۶/۸	۲/۰	۱۳/۵	—	۴۸۱/۸	۳/۶
		شهری	۱۷۹۰۲۸	۷/۳	۴/۴	۸/۵	۹/۰	۲/۳	۶/۵	—	۵۱/۳	۵/۲
		روستایی	۸۵۱۱۶	۵/۵	۳/۸	۳/۶	۲/۱	۱/۳	۲۸/۴	—	۴۳/۶	۱/۰
	مرد	جمع	۱۴۷۲۶۸	۱۱/۳	۶/۶	۱۰/۹	۶/۹	۲/۱	۲۴/۳	—	۲۶/۵	۱/۰
		شهری	۹۴۶۶۸	۱۳/۰	۷/۳	۱۴/۰	۹/۲	۲/۴	۱۲/۳	—	۳۰/۶	۱/۰
		روستایی	۵۲۵۰۰	۸/۲	۵/۳	۵/۳	۲/۹	۱/۷	۲۶/۰	—	۱۹/۰	۱/۸
زن	جمع	۱۱۶۸۷۶	۱/۰	۱/۲	۱/۹	۶/۶	۱/۹	۰/۰	—	۷۷/۰	۳/۱	
	شهری	۸۴۲۶۰	۰/۹	۱/۱	۲/۴	۸/۷	۲/۳	۰/۰	—	۷۴/۷	۱/۷	
	روستایی	۳۲۶۱۶	۱/۳	۱/۳	۰/۸	۰/۹	۰/۸	۰/۰	—	۸۳/۲	۳/۴	
۱۳۸۵-۹۰	کل	جمع	۱۱۶۴۱۴	۵/۷	۲/۷	۶/۰	۱۱/۵	۱/۰	۱۲/۱	۸/۴	۴۵/۵	۱/۰
		شهری	۸۰۵۰۱	۵/۸	۳/۰	۷/۴	۱۴/۳	۱/۲	۵/۵	۷/۵	۴۷/۶	۱/۰
		روستایی	۳۳۱۰۲	۵/۵	۱/۹	۲/۷	۴/۷	۰/۷	۲۸/۱	۱۰/۵	۴۰/۵	۱/۰
	مرد	جمع	۶۳۰۲۲	۹/۳	۴/۴	۹/۹	۱۱/۲	۱/۱	۲/۱۸	۱۱/۱	۲۴/۷	۱/۰
		شهری	۴۱۷۰۷	۱۰/۰	۵/۳	۱۲/۹	۱۴/۰	۱/۳	۱۰/۶	۹/۸	۲۸/۳	۱/۰
		روستایی	۲۱۳۱۵	۷/۹	۲/۶	۴/۰	۵/۶	۰/۶	۴۳/۷	۱۲/۷	۱۷/۶	۱/۰
زن	جمع	۵۰۵۹۲	۱/۲	۰/۶	۱/۳	۱۱/۹	۱/۰	۰/۰	۴/۹	۷۱/۵	۳/۳	
	شهری	۳۸۸۰۳	۱/۲	۰/۶	۱/۵	۱۴/۶	۱/۱	۰/۰	۵/۰	۶۸/۳	۱/۵	
	روستایی	۱۱۷۸۲	۱/۲	۰/۶	۰/۴	۳/۰	۰/۷	۰/۰	۴/۸	۸۱/۸	۱/۷	

مأخذ: سرشماری عمومی نفوس و مسکن سالهای ۹۵-۱۳۷۵.

* به دلیل آنکه اطلاعات مربوط به علت مهاجرت در سرشماری سال ۱۳۹۵ پرسیده نشده است، بنابراین اطلاعات مربوط به دوره ۹۵-۱۳۹۰ در دسترس نیست.

بحث و نتیجه گیری

مهاجرت یکی از چهار عامل اصلی تغییر و تحول جمعیت است که بسته به چگونگی اثر مهاجرت بر جمعیت‌ها، مناطق را با عناوین مهاجرفرست، مهاجرپذیر و برکنار از جریان‌های مهم مهاجرتی

تفکیک می‌کند. مهاجران غالباً از مناطقی که شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آنها نامساعد است به مناطقی که دارای جاذبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بهتری است مهاجرت می‌کنند. طی دو دهه اخیر، در استان مرزی کرمانشاه مردان بیشتر از زنان اقدام به مهاجرت کرده‌اند و این نشان‌دهنده آن است که مهاجرت عمدتاً مردگزين است. در این دو دهه، استان‌های تهران، کردستان، عمده استان‌های مهاجرفرست به استان کرمانشاه و استان تهران و پس از آن با فاصله زیادی استان‌های کردستان، همدان، خوزستان و لرستان عمده استان‌های مهاجرپذیر از استان کرمانشاه بوده‌اند.

درصد بالاتر مهاجران وارد شده در گروه‌های سنی ۱۵ تا ۲۹ ساله به نقاط روستایی در مقایسه با نقاط شهری می‌تواند به علت اقتصاد غالب کشاورزی در نقاط روستایی استان و نیاز آن به نیروی کار جوان باشد. توزیع درصد مهاجران در گروه‌های سنی پنج‌ساله در نقاط شهری و روستایی نشان می‌دهد که مهاجرت‌ها از اولین گروه سنی ۴-۰ ساله (به تبعیت از خانواده) آغاز می‌شود و در گروه سنی ۲۴-۲۰ سالگی (سنین کار و فعالیت) به اوج خود می‌رسد و پس از آن هر چه به سن افزوده شود از حجم مهاجران کاسته شده است. بنابراین اغلب مهاجرت‌ها در سنین اوج کار و فعالیت صورت می‌پذیرد. ساختار سنی جمعیت مهاجران وارد شده به استان در نقاط شهری و روستایی و برای مردان زنان نشان می‌دهد که بیش از ۷۰ درصد این مهاجران در سنین جوانی و در سن فعالیت هستند. با توجه به اینکه اغلب مهاجرت‌ها در سنین جوانی و فعالیت صورت می‌گیرد، به نظر می‌رسد همین روند هم‌چنان ثابت بماند. این مسأله نیز با نظریه مرحله دایره زندگی همخوانی دارد که مهاجرت را محدود به مرحله خاصی از زندگی می‌داند بنابراین تمایل به مهاجرت در بین جوانان که تازه وارد نیروی کار شده و یا ازدواج کرده‌اند بیشتر می‌باشند.

عمده‌ترین علت مهاجرت در نقاط شهری و روستایی و برای هر دو جنس، پیروی از خانوار بوده است. مهاجرت به علت عامل اشتغال، انجام یا پایان خدمت وظیفه و تحصیل و اتمام تحصیل در رتبه‌های بعدی جای دارند. عمده علت مهاجرت بعد از پیروی از خانوار برای مردان، جستجوی کار و کار بهتر و برای زنان به علت تحصیل بوده است. توزیع مهاجران بر حسب علل آن نشان‌دهنده آن است که با آغاز کاهش درصد مهاجرت‌های صورت گرفته به پیروی از خانوار، سهم مهاجرت‌های به دلیل مسائل شغلی افزایش یافته است. مردان بسیار بیشتر از زنان به این دلیل وارد استان شده‌اند. یکی از علل اصلی مهاجرت در گروه‌های سنی جوان مهاجرت به قصد تحصیل بوده است.

طی دو دهه اخیر استان کرمانشاه دارای تراز مهاجرتی منفی بوده و استانی شدیداً مهاجرفرست بوده است. این استان جز استان‌های سنتی مهاجرفرست است. بالاترین حجم و تبادل مهاجرتی این استان با استان تهران است. بررسی مهاجرت در استان کرمانشاه نشان از جاذبه‌ها و دافعه‌هایی است که برای مهاجران یا زمینه‌های اجتماعی متفاوت تأثیرگذار است. نزدیکی کرمانشاه به پایتخت عاملی مهم در مهاجرفرستی این استان و جمعیت عمده مهاجرینی که از

کرمانشاه به تهران رفته‌اند گویای این مدعاست، از سوی دیگر جمعیت قابل ملاحظه‌ای که از استان تهران به استان کرمانشاه مهاجرت می‌کنند و این امر در بحث مهاجرت استان کرمانشاه هم نکته‌ای مثبت و هم منفی است. استان کرمانشاه مهمترین مرکز جمعیتی و اقتصادی غرب کشور و با این حال استانی شدیداً مهاجرفرست است. از دلایل عمده آن، نرخ بالای بیکاری در استان است. چنانچه فرض کنیم استان کرمانشاه با استان تهران مبادله مهاجرتی نداشته و مهاجران وارد شده به استان تهران و همچنین مهاجران وارد شده به استان کرمانشاه را نادیده بگیریم آنگاه خالص مهاجرت استان کرمانشاه به رقم قابل قبولی می‌رسد و موازنه مهاجرتی تا حدودی متعادل خواهد بود، اما نه می‌توان استان کرمانشاه را از استان تهران دور کرد و نه کار دیگری و این جریان مهاجرتی هم تا مدتی ادامه پیدا خواهد کرد منتهی باید آنرا تعدیل کرد و سعی در کاهش دافعه‌های استان کرد. بنابراین این استان شرایط ویژه‌ای از لحاظ تاریخی و سیاسی دارد که نیازمند رسیدگی ویژه‌ای می‌باشد. در پایان جهت بهبود ساختار جمعیتی و کاهش مهاجرت در این استان مرزی پیشنهادات زیر مطرح می‌گردد:

- ۱) کاهش نرخ بیکاری و افزایش فرصت‌های شغلی در استان با تأکید بر اشتغال پایدار؛
- ۲) ارتقاء شاخص‌های توسعه انسانی از جمله سطح سواد، امید زندگی و درآمد سرانه؛
- ۳) بهبود همکاری‌ها و تعاملات اقتصادی با کشور همسایه عراق و ایجاد صنایع و بازارهای مشترک مرزی جهت بهبود فرصت‌های شغلی؛
- ۴) ایجاد تسهیلات و فراهم کردن زمینه برای بازگشت نخبگان بومی استان جهت توسعه استان؛
- ۵) حل مشکلات اقلیمی و اکولوژیکی این استان مرزی از جمله کنترل ریزگردها، طوفان‌های شنی، کمبود آب و ... جهت کاهش دافعه‌های ناشی از بدی اقلیم.

منابع

- امانی، مهدی و دیگران (۱۳۵۴)، لغت‌نامه جمعیت‌شناسی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جلالیان، حمید و محمدی یگانه، بهروز (۱۳۸۶)، تحلیل عوامل مؤثر در مهاجرت‌های روستایی شهرستان زنجان از سال ۱۳۷۵-۱۳۵۵، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۲۱، صص ۸۹-۹۹.
- تقوی، نعمت‌اله (۱۳۷۱)، مهاجرت‌های روستا - شهری (درآمدی جامعه‌شناختی بر نظریه‌ها)، تبریز: نشر ستوده.
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۷۶)، «تحلیل جمعیت‌شناختی»، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰)، مهاجرت، تهران: انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- شمس، مجید، مصطفی قمری، ادریس عبودی، و کاوه محمدی (۱۳۹۰): «بررسی مهاجرت‌های روستایی و تأثیر آن بر مورفولوژی شهرها، نمونه موردی: شهر سقز»، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال اول، شماره ۳، (پاییز)، صص ۶۸-۵۷.
- علی بیگی، امیرحسین، پاپ زن عبدالحمید و دره زرشکی محمد (۱۳۸۸)، دلایل و راهکارهای کاهش تمایل جوانان روستایی شهرستان کرمانشاه به مهاجرت، تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران (علوم کشاورزی ایران)، دوره ۴۰، شماره ۱، صص ۴۹-۳۹.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸)، نظریات مهاجرت، شیراز، انتشارات نوید شیراز.
- مرکز آمار ایران (۱۳۷۶)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور سال ۱۳۷۵، تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۷)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور سال ۱۳۸۵، تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۱)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور سال ۱۳۹۰، تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور سال ۱۳۹۵، تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۶)، مهاجرت‌های استانی (۸۵-۱۳۷۵) بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، تهران، دفتر آمارهای جمعیت، نیروی کار و سرشماری.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۳)، مهاجرت‌های داخلی کشور در سطح شهرستان بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، ریاست جمهوری، معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی، مرکز آمار ایران.
- Greenwood, Michael J. & G. L Hunt (1984) "Migration & Interregional Employment Redistribution in the United States", American Economic Review, 74: 957-969.

- Guilmoto, Christopher Z. (1998) "Institutions & Migration: Short-term versus Long-term Moves in Rural West Africa", *population Studies*, 52: 85-103.
- Todaro, P.M. (1971) "Income Expectations, Rural-Urban Migration & Employment in Africa", *International Labour Review*, 104 (5).